

Cziráki Zsuzsanna: Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban. (Udvartörténet kötetei 3.) ELTE, Budapest, 2011. 265 oldal.

Az erdélyi szászok huszadik századi kivándorlásával, fokozatos eltűnésével nem csupán takaros portáik és magas kőfallal kerített erődtemplomaik, hanem közösségük hosszú és különleges múltja is gazdátlanul maradt. Az emigrációban tevékenykedő tucatszáz történész és a Romániában munkálkodó néhány német anyanyelvű szakember már a legnagyobb erőfeszítések árán sem képes feltárni és kiaknázni a szász városok gazdag levéltárait. Így a nagy feladat és kihívás jelentős része a téma iránt érdeklődő román és magyar történészekre marad, akik természetesen már nem az identitásépítő szász értelmiségi, hanem a kívülálló szemével tekintenek a forrásokra. A visszafordíthatatlan veszteség tehát egyben esélyt nyújt arra, hogy a történészek külső nézőpontból és tágabb keretben értelmezzék az erdélyi szász múlt eseményeit.

A Szászföldön kalandozó fiatal magyar történészek egyike Cziráki Zsuzsanna, aki második könyvében a Bethlen-kori Brassóba kalauzol, központi hatalom és önigazgató közösség, fejedelem és város viszonyát boncolgatva. Nem annyira az érdekérvényesítés eszmei háttere érdekli, hanem inkább annak mechanizmusa és anyagi vonatkozásai. A munka alapjául szolgáló disszertáció két témát járt körül: egyrészt a Brassó által Bethlen Gábornak nyújtott szolgáltatásokat, másrészt pedig azt, hogy a város milyen szerepet játszott az 1611-ben kezdődő erdélyi hatalmi válságban és komoly feszültségek után hogyan rendezte végül viszonyát az új fejedelemmel, Bethlennel. A szerző alighanem jó döntést hozott, amikor az utóbbi kérdéskörnek csak egy rövid összefoglalását emelte át a jelen kötetbe, mert az eredeti szöveg gazdaságtörténeti és diplomáciatörténeti fele csak nagyon lazán illeszkedett egymáshoz. A veszteséget bőven kárpótol minket az a számos értékes tanulmány és forrásközlés, amit Cziráki Zsuzsanna az utóbbi években az 1611 és 1616 közötti időszak erdélyi szász politizálásáról megjelentetett.¹

A témaválasztás több szempontból is szerencsés. Egyrészt nagyon érdekes maga a helyszín, Brassó, amely nem pusztán az Erdélyi Fejedelemség egyik legnépesebb települése volt, de határváros is: a Havasalföldre (és Konstantinápolyba) vezető út kapuja. Másrészt a korszak kiválasztásával is egyetérthetünk, hiszen Bethlen Gábornak a magyar történeti kánonban „Erdély aranykoraként”

¹ Cziráki Zsuzsanna 2011: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). *Századok* (144.) 847–876; Cziráki Zsuzsanna 2012a: Megjegyzések Erich Lassota zu Steblau 1614. évi titkos erdélyi megbízatásához. *Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok* (19.) 321–361; Cziráki Zsuzsanna 2012b: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. *Levéltári Közlemények* (83.) 319–369; Cziráki Zsuzsanna 2013: Erdély szerepe Melchior Khlesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: Kármán Gábor – Teszelszky, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest, 77–102.

emlegetett országlása nem tartozik az erdélyi szász történetírás kiemelt témái közé. A hagyományos erdélyi szász történeti felfogás az aranykor szerepét a késő középkornak osztotta ki, ezért a kora újkorra sokkal kevesebb figyelem jutott, a hanyatlás századának tekintett 17. századot pedig szinte kizárólag Báthory Gábor rossz emlékezetű uralkodása, Szeben 1610. évi elfoglalása képviselte.

Az úttörő munka javarészt a brassói számadások adataiból építkezik, amelyeket a történeti kutatás eddig csak igen szórványosan hasznosított. A városgazda (*Stadthann*), azaz a település gazdasági irányítója által vezetett 17. századi német nyelvű számadáskönyvek elképesztő terjedelműek és részletességűek.² A Bethlen Gábor időszakára eső öt kötet együtt mintegy négyezer kéziratosoldalt tesz ki, ráadásul úgy, hogy két év (1618–1619) anyaga teljesen hiányzik. Bár a forrásokról írott fejezet ezt nem szögezi le egyértelműen, a városgazdai számadásokban csaknem kizárólag kiadások szerepelnek. A városi adóbevételek csak a városházáról átvett összegek formájában jelennek meg bennük, a többi bevétel közül pedig pusztán a barcasági szász falvak adóbefizetései szerepelnek. A számadáskönyvek használatát nagymértékben megnehezíti szinte teljes tagolatlanságuk: a kiadások szigorú időrendben, napok alá rendezve követik egymást. Olyan világos szerkezettel és tematikus alfejezetekkel, mint például a felső-magyarországi Lőcse vagy Eperjes számadáskönyvei esetében, nem találkozunk. Kárpótol azonban a hiányosságokért az elképesztő adatgazdagság, amelyhez hasonlót Erdélyben csak a kolozsvári sáfárpolgár számadásai tudnak nyújtani. A szerzőt ezek a számadáskönyvek segítették a fejedelemnek nyújtott különböző szolgáltatások feltérképezésében, a témakörök kijelölésében. Az innen nyert adatsorokat a gazdag brassói krónikairódalom segítségével igyekezett megszólaltatni, mivel a városnak küldött fejedelmi parancslevelek és más helyi források a levéltár 17. század végi leégése folytán csak korlátozottan álltak rendelkezésére.

Üdvözölhető, hogy a kötet nem rögtön az elemzéssel kezdődik, hanem az olvasót előbb dióhéjban megismerteti a Szász Egyetem, illetve Brassó és a Barcaság középkori és kora újkori történetével. Az igen lendületes bevezető fejezetekben azonban a kritikus szeme egy-két vitatható megfogalmazáson is megakad. Így például a városi elitek kapcsán többször is szerepel a patriciátus kifejezés. Bár Konrad Gündisch a középkori erdélyi szász vezetőrétegről írott munkájában ezt a terminust alkalmazza,³ a németországi kutatás a szót már csak néhány nagy birodalmi város (például Nürnberg, Augsburg, Frankfurt am Main) különlegesen zárt, kasztszerű elitjére használja.⁴ Ugyan az erdélyi szász városokban is feltűnik

² Cziráki Zsuzsanna szívességéből az egyik számadáskönyv (V/19. 1629–1630) digitális felvételeibe magunk is betekinthettünk, ami a recenzió megírásában nagy segítségünkre volt.

³ Gündisch, Konrad 1993: *Das Patriziat Siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Köln–Wien.

⁴ Groebner, Valentin 1997: Ratsinteressen, Familieninteressen. Patrizische Konflikte in Nürnberg um 1500. In: Schreiner, Klaus – Meier, Ulrich (Hgg.): *Stadtregiment und Bürgerfreiheit. Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des Späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Göttingen, 278–308; Wensky, Margret 2002: Städtische Führungsschichten im Spätmittelalter. In: Schulz, Günther (Hg.): *Sozialer Aufstieg – Funktionseliten im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*. München, 17–27.

a vezető pozíciók továbbörökítése, ám ezt külön szabályokban nem rögzítették és a városi tanácsosok minden nemzedékében bőven akadtak *homo novus*ok és beházasodott jövevények is. Nem egészen szerencsés és pontos a Brassó 1364. évi sokadalomtartási kiváltságával (*forum annuum*) kapcsolatban alkalmazott „piactartási jog” kifejezés sem. Némi hiányérzetet hagy bennünk a Brassó gazdasági háttérééről írott alfejezet is, amelyből a város által zálogjogon bírt töröcsvári uradalomról sokkal több információt tudunk meg, mint Brassónak a szolgáltatásokkal szorosan összefüggő adózásáról. A város társadalmáról viszont tömör és tartalmas körképet kapunk és a Bethlen Gábor idején felemelkedő Marcus Schunkabunck kapcsán még a szász elit szórványos nemességszerzése is terítékre kerül.

Az általános bevezetést követi egy rövid elemzés a Mohács utáni erdélyi szász politizálás jellegéről, különös tekintettel az 1526 és 1535, illetve az 1611 és 1616 közötti válságidőszakokra. A százok körében időről időre megjelenő Habsburg-szimpátiát Cziráki Zsuzsanna nem valamiféle etnikai-nyelvi szolidaritásra, hanem racionális okokra (pl. kereskedelmi és családi kapcsolatok, üzleti érdekek) vezeti vissza, ám az itt felsorakoztatott érvek véleményünk szerint nem elegendők az újszerű tétel bizonyítására.

Míg a Mohács utáni évtizedekben a Habsburg-párti erdélyi szász politikusok között valóban több nagy formátumú államférfi is akadt (Georg Reicherstorffer, Markus Pemfflinger, Peter Haller), addig a fejedelemség időszakában a fejedelmi tanácsban bírt, csak névleges befolyást biztosító tagság jelentette a szász politikusok számára elérhető karrier csúcsát. A Báthory Gáborral dacoló brassói bíró, Michael Weiss és az örökébe lépő Johannes Benkner önálló diplomáciai tevékenységük révén messze kiemelkednek a 17. századi erdélyi szász közegekből. Utóbbi szereplő jelentőségére éppen Cziráki Zsuzsanna kutatásai hívták fel a figyelmet. Johannes Benkner 1616. évi elítélésével az erdélyi uralmi válság belpolitikai síkon is véget ért és a százok számára elkezdődtek a pusztán anyagi jellegű huzavonákkal tarkított békeévek.

Itt érkezünk el a kötet központi témájához, a fejedelemnek nyújtott szolgáltatásokhoz, amelyek a városok számára legalább akkora terhet jelentettek, mint az adók. Az egyes szolgáltatási típusok nagyon világos és logikus rendben követik egymást. A legközvetlenebb terhet jelentő fejedelmi látogatások képezik az első hosszabb szakasz tárgyát, majd külön alfejezetet kapnak a követfogadás, a postálkodás⁵ és fuvarozás, a brassói kézművesek Bethlen Gábor részére más településeken (főként építkezések kapcsán) végzett munkái, a városban vagy a város közreműködésével végzett fejedelmi árubeszerzések, végül a hadügyi szolgáltatások. Az, hogy az egyes fejezetek között akad némi átfedés, alighanem elkerülhetetlen, hiszen az egyes kötelezettségek gyakran egymással összekapcsolódva jelentkeztek (például amikor a külföldi követek alá kellett szekeret adni).

A fejedelem, illetve a fejedelmi udvar brassói befogadását bemutató – korábban külön tanulmány formájában is megjelent – alfejezet két részre tagolódik.

⁵ Postálkodás: lovak kötelező kölcsönzése fejedelmi levelet továbbító személyek számára.

Egyrészt ismerteti a fejedelmek városi tartózkodásainak jogi hátterét, másrészt a számadáskönyvek alapján leírja, hogyan is zajlottak pontosan Bethlen Gábor brassói látogatásai. A törvényi szabályozás tekintetében Cziráki Zsuzsanna szinte kizárólag a forrásokra támaszkodhatott, mert semmilyen szakirodalmi előzmény nem állt rendelkezésére. A rövid összefoglalás alapjaiban helytálló, ám véleményünk szerint bőven nyílik majd tere a javításoknak és kiegészítéseknek is. Kritikai megjegyzéseink egy része apróság: Luxemburgi Zsigmond 1426–1427. évi brassói tartózkodása kapcsán illetet volna használni Engel Pál és C. Tóth Norbert nem oly régen megjelent Zsigmond-itineráriumát⁶ és talán szerkesztési figyelmetlenségéből ered, hogy a szerző az 1653-ban megjelent erdélyi törvénygyűjteményről (*Approbatae constitutiones*) értekezve az 1613. októberi országgyűlés egy teljesen más értelmű törvénycikkére hivatkozik. Ennél lényegesebbek az elemzésben feltűnő kronológiai lyukak. Az 1650-es éveknek a szász autonómiát sértő szabályozása – mint végpont – nem annyira Bethlen Gábor, mint inkább I. Rákóczi György intézkedésein alapul, aki a fejedelem befogadására vonatkozóan 1637–1638-ban ráerőltette akaratát az erdélyi szász városokra. A szerző nem tud arról sem, hogy Brassó nemcsak 1616-ban, hanem 1637-ben is konfliktusba keveredett a fejedelemmel egy tervezett látogatás kapcsán. A szász autonómia alapokmányának, az 1222. évi *Andreanum*nak azon hagyományos értelmezésével sem értünk egyet, hogy a városnak évente legfeljebb háromszor kellett vendégül látnia az uralkodót. Az oklevélben szereplő „tres descensus” kifejezés véleményünk szerint sokkal inkább háromnapos ellátást jelenthet, ami nem más, mint a kora újkori erdélyi forrásokban szereplő „három nap (ingyen) gazdálkodás”.

A fejedelmi látogatások szervezése részleteinek leírása viszont egészen mintaserű és Jeney-Tóth Annamária kolozsvári alapkutatásaira is építve elsőként dolgozza fel átfogó jelleggel az utazó fejedelmi udvar és az erdélyi városok átmeneti kölcsönhatását. Ha nem ismernénk Pavol Križko (itt egyébként nem idézett) közleményét Bethlen Gábor körmöcbányai tartózkodásairól,⁷ azt mondanánk, hogy teljesen előzmény nélküli. Elemzése talán csak a városban feltűnő „deákok” esetében szorul korrekcióra: ezek mögött véleményünk szerint sokkal inkább a fejedelmi kancellária íródeákjait kell sejttenünk, mint a Bethlen által pártfogolt tanulókat.

Mivel a városgazdai számadásokban rendkívül nagy súllyal szerepel a vendégek ellátása, nem csoda, ha a határvároson áthaladó egyéb hivatalos személyekről, követekről is gazdag adatsor áll rendelkezésre. A szerző ezekre támaszkodva nagyszerű összefoglalást ad a brassói követfogadásokról. A városnak nem akármilyen szerep jutott az Erdélyi Fejedelemség külkapcsolataiban, hiszen rendszerint Brassón keresztül érkeztek meg Erdélybe az oszmán (ritkábban tatár) követek és a fejedelem is itt szerelte fel a Fényes Portára indított embereit: ez volt az Isztambulba vagy Drinápolyba küldött erdélyi követségek kiindulópontja. A város

⁶ Engel Pál – C. Tóth Norbert 2005: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Budapest.

⁷ Križko Pál 1897: Bethlen Gábor király Körmöcbányán. *Századok* (31.) 495–507, 593–606.

utóbbi szerepét már Bíró Vencel 1921-ben megjelent időtálló kismonográfiájából⁸ is ismertük, ám a részletekkel csak most, Cziráki Zsuzsanna érdeméből ismerkedhetünk meg. A szomszédos Havasalfölddel való kapcsolattartásban szintén kulcsszerepet játszott Brassó, az alapos elemzésből kiderül, hogy a Târgoviște-ről érkező küldötteknek az oszmán és tatár vendégeknél kevesebb megbecsülés és kevésbé bőséges ellátás jutott. A földrajzi viszonyok ismeretében aligha jelenthet meglepetést, hogy a hivatalos minőségben feltűnő moldvaiak, illetve az egyéb európai hatalmak követei (oroszkok, lengyelek, Isztambulba induló nyugati követek) ritkább madárnak számítottak Brassóban.

Egy vaskos alfejezet jut a postálkodás és fuvarozás összetett témakörének is, a fejedelmi látogatásokhoz hasonlóan itt is külön ismertette a jogi szabályozást és a brassói gyakorlatot. A vonatkozó törvények kapcsán a szerzőnek nehéz dolga volt, hiszen az erdélyi országgyűlések anyaga hemzseg a vonatkozó tárgyú, egymásnak részben ellentmondó törvénycikkektől. Éppen ezért szerencsés lett volna, ha támaszkodik Trócsányi Zsoltnak az erdélyi törvényhozásról posztumusz megjelent monográfiájára, amely ezeket tételesen felsorolja és röviden tartalmukat is ismerteti.⁹ Mivel az *Andreanumban* a postálkodásra utalás sem történik, ezért Cziráki Zsuzsanna arra a következtetésre jut, hogy az nem tartozott a hagyományos szász kötelezettségek közé és csak az újkorban teljesedett ki. A vonatkozó adatok és jogszabályok szélesebb körű összegyűjtése nélkül ez az állítás számunkra nem meggyőző. A kötelezettség talán csak azért nem szerepel a szászok számára kiállított kiváltságlevélben, mert minden alattvaló egyformán tartozott vele.

A postával kapcsolatos brassói szolgáltatásoknak a szerző a források alapján három alapesetét különbözteti meg. (1.) A leggyakoribb a címerrel vagy útlevelel rendelkező fejedelmi posták ellátása és számukra postaló biztosítása. (2.) Sok esetben a fejedelem saját ember hiányában „kölcsonvett” egy-egy brassói futárt. Az is előfordult, hogy az országos ügyben járó brassói postát egészen Isztambulig vezette a feladata. (3.) A fejedelemhez külföldről bocsátott postáknak (havasalföldi és moldvai posztelnikoknak, postáknak, illetve török csauszoknak) is ellátás, illetve ló járt. A hírvivők az esetek jelentős százalékában éppúgy a havasalföldi és portai kapcsolattartás eszközei voltak, mint a követek, csak alacsonyabb szinten – bizonyos esetekben nehéz is lehetett a szerzőnek elkülöníteni, kit minek kell tekintenie. Nem pusztán a híreket továbbító személyek képezik azonban a vizsgálat tárgyát, hanem a postálkodás, illetve fejedelmi parancsra végzett áruszállítás menete is.

Cziráki Zsuzsanna különleges figyelemmel fordul a brassói városi posták/hírvivők csoportja felé, akiket következetesen a „kengyelfutó” kifejezéssel illet. A szó használatát nem tartom igazán szerencsésnek. Egyrészt a gyermeki lelkületű magyar átlagolvasóban óhatatlanul is a prérifarkas elől menekülő gyalogkakukk képét idézi fel, másrészt a „kengyelfutó” az értelmező szótárak szerint

⁸ Bíró Vencel 1921: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár.

⁹ Trócsányi Zsolt 2005: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, 182–187.

nem annyira futárt jelent, hanem olyan személyt, aki egy notabilitás hintóját kíséri. Ugyanakkor a brassói források városi „kengyelfutói” korántsem csak hírvi-vői szerepkörben tűnnek fel, számos más funkciót is elláttak, például a hivatalos városi kiküldetésre induló szenátorokat kísérték vagy éppen alacsonyabb rangú nemesek lakodalmain képviselték Brassót. Egyikük, egy bizonyos „Pitter Koch” időnként még szakácsá is átvedlett. A 16. századi besztercei források latinul egyszerűen *famulus/familiaris civitatis* néven említik az ilyen feladatokat ellátó városi alkalmazottakat, modern magyar kifejezéssel leginkább talán városszolgának nevezhetnénk őket. Ahogy más szász városokban, úgy Brassóban is többnyire magyar származásúak, valószínűleg azért, mert megbízásaik során magas szintű magyar nyelvtudásra volt szükség.

Nem csak a brassói famulusokat szólította el azonban hazulról a fejedelem szolgálata, a város külön írásbeli vagy szóbeli kérésre számtalan ízben küldött ki mesterembereket, leggyakrabban a viszonylag közel fekvő fogarasi erősségbe, illetve a fejedelmi székhelyre, Gyulafehérvárra. Ezek a kézművesek (többnyire kőművesek, ácsok és asztalosok) Bethlen Gábor nagyszabású építkezéseinek képviselték a szász szakértelmet. Ha igénybevételük éppen nem ingyenes közmunka (*labor gratuitus*) keretében történt – ami a ritkább esetnek számított –, munkabérüket a fejedelem fizette, a várostól csak kisebb borraalót kaptak. Maguknak a munkálatoknak tartalmáról a szűkszavú számadáskönyvek sajnos keveset árulnak el, az ezekre vonatkozó parancslevelek pedig nem maradtak meg. Annyi azonban világosan látszik, hogy a fejedelem 1623 után, valószínűleg az építkezések felgyorsuló üteme miatt, jóval sűrűbben vette igénybe a brassói mesterembereket, mint korábban. Talán a művészettörténeti szakirodalom intenzívebb használatával további összefüggéseket is ki lehetett volna deríteni, Fogaras esetében például értékes tájékoztató pontot jelenthetett volna Sebestyén Györgynek a fogarasi várról írott monográfiája.¹⁰

A főúri ajándékokat tárgyaló alfejezet az egyetlen, amely a munka világos szerkezetéből kilóg, hiszen tárgyát a prominens magyar és székely nemeseknek időről időre átnyújtott tiszteleti ajándékok képezik. Ahogy azt egy félmondatban a szerző is elismeri, szolgáltatásnak ez nemigen tekinthető és a fejedelemhez sincsen köze, sokkal inkább a város és nemesség (a német történetírásban „Stadt und Adel” címszó alatt emlegetett) viszonyához, ami Erdélyben még bonyolultabb, mint máshol, hiszen a falakon belüli és kívüli világot itt nem csupán rendi és kulturális, hanem etnikai különbségek is elválasztották. Cziráki Zsuzsanna ugyan szaktekintélyként idézi azt a Valentin Groebnert, aki a tiszteleti ajándékokat – véleményünk szerint teljesen elhibázott módon – a korrupció modern fogalmával is összekapcsolja, ám a gyakorlatban szerencsére sokkal inkább a társadalmi kapcsolatok legális kenőanyagaként tekint a figyelmességekre, mint megvesztegetésként. Arra is felhívja a figyelmet, hogy ajándékot egyaránt és egyforma értékben kaptak a szász vezetők, illetve a szomszédos vármegyék és székely

¹⁰ Sebestyén, Gheorghe 1992: *Cetatea Făgăraşului*. Bucureşti.

székek tisztviselői. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a számadáskönyvekben csak a város ajándékai szerepelnek, a viszontszívességek nem, így a kép óhatatlanul is egyoldalú.

Bár a fejedelmi beszerzéseknek is jutott egy külön szakasz, a szerző inkább csak az adatok hiányát tudta regisztrálni. Minden jel arra utal, hogy Bethlen ritkán vásároltatott magának Brassóban. A brassói magánszemélyektől beszerzett holmik természetesen közvetlenül egyáltalán nem szerepelhetnek a számadásokban, esetleg akkor hagyhatnak maguk után nyomot, ha az ügyben eljáró fejedelmi megbízottak kaptak némi élelmiszert ellátásként. Úgy tűnik, hogy magát a várost is ritkán szólította fel a fejedelem helyi árubeszerzésre, viszont számos alkalommal igénybe vette Brassó segítségét havasalföldi és konstantinápolyi vásárlásoknál.

A munka törzsét a hadügyi szolgáltatásokról szóló fejezet zárja, amely egyike a könyv legjobban megírt és legtöbb újdonságot hordozó részeinek. A százszok kora újkori katonai szerepvállalásáról ilyen részletességgel és a városok szemszögéből még senki sem írt. A Szász Egyetem a 17. században közösen tartozott 500 gyalogos katonát kiállítani a fejedelem hadjárataira. A kötelezettséget néha pénzen váltották meg, ám általában inkább katonákat küldtek, Brassó és a Barcaság körülbelül száz főt egy hadnagy vezetésével. Ahogy más városokban, úgy itt sem németajkú polgárok vállalták a szolgálatot, hanem a környékbeli magyar falvakból (esetünkben: a barcasági jobbágyfalvakból) toborzott zsoldosok. A szerző szerint ennek hátterében egy praktikus okot, a fejedelmi sereg magyar vezényleti nyelvét kell keresnünk, ám könnyen lehet, hogy inkább társadalmi okokra vezethető vissza: egy teljes jogú brassói polgár számára inkább jelentett volna terhet, mint lehetőséget a katonai szolgálat. A város nemcsak hadjárat idején, hanem állandóan fizetett 60–80 városi darabontot, akik rendfenntartó feladatokat láttak el, arra azonban csak nagyon ritkán került sor, hogy őket is háborúba küldjék. A várost terhelte saját katonáinak fegyverrel és felszereléssel való ellátása, illetve zsoldjuk kifizetése mellett a hadianyagra és fegyverekre vonatkozó fejedelmi megrendelések teljesítése és az állandó határvidéki kémkedés is. A számadáskönyvek alapján meglepő módon úgy tűnik, hogy Bethlen nem ágyúkat kért a korábban ágyúöntéséről is ismert várostól, hanem kézfegyvereket, főleg kopjákat. Végső soron az derül ki, hogy a Barcaság meglehetősen csekély mértékben járult hozzá a fejedelmi hadsereg ütőképességéhez.

A számadáskönyvek alapján felvázolt témák mind abba az irányba mutatnak, hogy bár a szász rendi kiváltságok a középkorban gyökerestől megváltoztak, a felsőbbbbségnek nyújtott szolgáltatások rendszere a kora újkorban sokat változott és messze meghaladta az *Andreanumban* rögzített mértéket. A bethleni központosítás a kezdeti konfliktusok után nem az előjogok megkérdőjelezésében jelentkezett, hanem a szolgáltatások rugalmas és körmönfont bővítésében. A szerző becsületesen elismeri, hogy két fontos kérdésre nem tudott választ adni. Egyrészt nem sikerült meghatároznia a Brassó által nyújtott szolgáltatások pénzbeli értékét, másrészt azt a rejtélyt sem tudta megoldani, hogy mennyit térített meg a fejedelem a szolgáltatásokból az adóba való beszámítás (*defalcatio*) vagy későbbi kifizetés révén.

Ha a számadások diffúz szerkezetét ismerjük, ezen aligha csodálkozhatunk. A leírtak alapján annyi bizonyosnak látszik, hogy a végösszeg legalább akkora vagy nagyobb volt, mint az adóteher.

A kötetet gazdag melléklet zárja, amely nem csupán illusztrálja, hanem alá is támasztja az elemzések állításait. Takaros táblázatokban sorakoznak a brassói posták („kengyelfutók”), a városi adóbefizetések, a brassói kézművesek fejedelmi parancsra történt kiküldetési. A diplomáciatörténet kutatói számára különösen értékes az utolsó táblázat, amely a hiányzó 1618–1619. évek kivételével gondosan regisztrálja a Brassón áthaladó követeket és követségeket. Talán csak annyi hiányérzetünk marad, hogy a számadásokban szintén sűrűn felbukkanó fejedelmi, vármegyei és széki tisztviselőkről nem kapunk hasonló listát. A melléklet végére illesztett két levéltári forrás viszont nyugodtan elmaradhatott volna, mert a kötet tematikájához csak lazán illeszkedik, a latin nyelvűben ráadásul meglehetősen sok a zavaró átírási hiba. A német szövegek esetében hasonló anomáliákkal egyáltalán nem találkozunk, pusztán a számadáskönyvek „f” vagy „fl” (forint/florenus) rövidítésének „R” formában való átírása szúrhat szemet.

Ha röviden összegezni szeretnénk a könyvről alkotott véleményünket, azt mondhatjuk, kora újkori szász témáról ilyen értékes könyv kevés születik. Témája igazi újdonság, a fejedelemnek nyújtott szolgáltatásokról minden eddiginél tisztább képet nyújt. A végeredmény természetesen pillanatfelvétel, ezért még nem igazán látni a Bethlen-kor helyét a szász közösség átalakulásának folyamatában és az sem mindig derül ki, hogy mi az, ami csak Brassóra és a Barcaságra jellemző. Ahhoz, hogy a tételszerű, a 13. századi *Andreanum* és az 1610-es évek közötti űrt olykor nagyvonalúan átívelő megállapítások ne inogjanak, bizonyosan további kutatásokra is szükség lesz, más évtizedeket és más városokat illetően. A brassói gazdálkodás megértéséhez elengedhetetlen lenne az adókönyvek ismerete is, hogy a bevételi oldal, illetve a terhek városon belüli felosztása világosabbá váljon. Ha pedig a szolgáltatások mikéntjéről szeretnénk teljesebb képet, a számadásokat a Brassóban jórészt hiányzó, ám máshol (például Besztercén) meglévő fejedelmi parancslevelek adataival kellene kiegészítenünk. De igazságtalanok lennénk, ha a fentieket mind ezen az úttörő monográfián kérnénk számon. Cziráki Zsuzsanna hatalmas munkát végzett egy nagyon nehéz forrással, ráadásul sikerült a számadáskönyvek száraz adataiból igazi eleven tablót formálnia. Gördülékeny stílusban megírt könyve bátran ajánlható minden érdeklődő olvasónak, nem csupán az elvetemült, kákán is csomót kereső szaktörténészeknek.

Szabó András Péter